

TR005

/original/

/Szilágyi Éva 1./

- Éva, azt szeretném megkérdezni, az édesapád és titeket is megtaláltak azon a listán, akiket Raul Wallenberg megmentett. Te adtál is nekem három schützpasszt, az édesanyádét, a sajátodat és az édesapádét, kópián. Mikor hallottál te a Wallenberg-ről először?

- 1944 nyarán. De voltaképpen az ő megmentőként való belépése az életünkbe, ez ősszel történt. Mi a svéd schützpasszal voltaképpen nagyon nagy biztonságban éltünk, és már-már úgy nézett ki, hogy a legrosszabbtól megmenekültünk, amikor jött az a bizonyos október 15, amely megsemmisített minden privilégiumot, és a legszörnyűbb dolgokat vezette be. Az első megrázkódtatásunk az volt, hogy apámat elvitték munkatáborba.

- Nem emlékszel dátumokra pontosan?

- Hát ez október 15 után történt. Mert addig viszonylag normális volt az élet, kicsit differenciáltabb volt a zsidókkal vagy zsidó származásúakkal szembeni bánásmód, eljárás, én elkezdtem iskolába járni és nem kellett csillagot hordanom. Mert én nem voltam zsidó vallású.

- Ki voltatok térvé?

- Én reformátusnak születtem, apám, anyám régen kitértek, és akkor kora ősszel bizonyos könnyítések életbeléptek. Ezek villámcsapásszerűen megváltoztak a Szálasi-féle puccsnál. Apámat elvitték a Jókai utcába, egy gyűjtőhelyre, minket pedig innen a házból kitelepítettek, mert ez a ház svéd védett ház volt, ami addig hallatlan jótétemény volt egész nyáron át, mert nagyjából normálisan élhettünk. Tehát elvitték apámat a Jókai utcai iskolába, a gyűjtőhelyre, ahová bevitték mindenkit, akit addig békén hagytak. Svéd schützpasszosokat, a Vatikán védetteket, a svájciakat, és egy-két napig még mindig azt hittük,

hogy ez nem jelenti a legborzalmasabbat. Akkor közben megszüntették itt a svéd házat és átköltöztünk a Pozsonyi útra. Ez is átmeneti volt, mert ez már egyértelműen a Wallenberg érdeme volt, hogy két nap alatt minden svéd házra visszakerült a svéd csillag, és vissza lehetett jönni.

- Hogy szüntették meg a svéd házakat?

- Úgy, hogy kijelentették, hogy ez a ház már nem tartozik azon házak közé, amelyben zsidók lakhatnak, és házanként kijelölték mindenkinek, hogy hová kell költözni. Szerencsére ez a Pozsonyi úti átköltözés két napig tartott csak, aztán visszajöhettünk. És amit mi nem tudtunk, sajnos nem tudom, a hét melyik napja volt, az egész Jókai utca gyűjtött fölpakolták és teherautón kivitték a Józsefvárosi pályaudvarra, bevagonírozták őket.

- Hány ember lehetett a Jókai utcában?

- Több száz szerintem.

- S ezek mind olyanok voltak, akiknek schützpasszuk volt?

- Igen, valamiféle védettsége mindnek volt.

- Csak férfiak voltak?

- Igen. S a pályaudvaron álltak a vonatok, és akkor lett a csoda, megérkezett a Wallenberg oda, ezzel a bizonyos soförtitkárjával együtt, aki lehetett 22-24 éves, joghallgató volt, János volt a keresztnéve, én őt látásból ismertem, mert ugyanoda járt, ahová az én unokabátyáim, a Berzsenyibe. Sajnos a vezetékneve nem jut eszembe. A Wallenberg listával a kezében föl szállt a vonatra, és véges-végig kiszedte azokat, akiknek svéd schützpassza volt. Apu különböző barátait, akiknek svejoi vagy vatikáni menlevele volt, azokat elvitték, és azok egytől

- 3 -

egyig elpusztultak. Azokat már nem Auschwitzba vitték, mert már akkor késő volt, hanem itt valahol közelebb pusztultak el valamelyik táborban, Bergenbelsenben talán. De mindenki. Tehát ez a fellépése a Wallenbergnek számunkra valóban életmentő volt. Azon persze nem tudott változtatni, és ez nem is volt lényeges, hogy ezeket a férfiakat együtt tartották, tehát apu nem jött haza, hanem visszakerült a Jókai utcába, és onnan vitték el sáncot építeni, aztán később haza is jöhetett lakni, és innen járt el, míg aztán a zűrzavarban ennek is vége lett. Érdekes, egyszer jöttek vissza sáncásásból, s valahol a Keletinél, az a katona, aki vezette őket, apám szerint jóindulattal nem nagyon nézett oda, hogy ki jön mögötte. Ott nagyon sokan egyszerűen leléptek. Akkor apám hazajött, többet nem ment, és már nem is nagyon keresték. Tehát én valóban az apámat köszönhetem Wallenbergnek, de azt is tudom, hogy voltak egyéb ilyen fantasztikus fellépései itt-ott, ahol az ő személyes közreműködésére volt szükség, mert azt senki más nem tehetette meg. Schutzpasszokat adtak ki mások is, de végülis aztán nem néztek már oda, hogy mi történik a védenceikkel.

- Ha jól tudom, s. te édesapád és az anyám volt valahol együtt.

- Talán sáncásáson, nem?

- Valahol aludtak a földön, találtak egy szekrényt, ami-be belefeküdtek, hogy ne a földön kelljen feküdni.

- Édesapád nem volt a Jókai utcában?

- Én nem tudok róla.

- Máshol pedig nem voltak, a sáncásásból visszajöttek naponta, nem volt hol aludni. Ezt anyád tudná megmondani, hol volt az apád.

- 4 -

- Nekünk nem volt schützpasszunk, részben az apám kivételezett volt, és ez védett minket október 15-ig, és utána svéd Vöröskeresztes menlevelünk volt. Még nem volt Wallenberg.

- Ez a schützpassz ez akkor azt jelentette, akitől kapta az ember, például nálunk történetesen Forbath Alfréd azt garantálta, hogyha vége van a háborúnak, ő ezt a családot befogadja Svédországba.

- El tudnád mondani az egész történetet, hogy kaptátok ezt a schützpasszt?

- Fred Forbáth kiváló európai híró építész lett Svédországban, viszont budapesti születésű volt, és anyámnak gyerekkori táncosa, barátja. A barátság végig fennmaradt, ritkán ugyan, de írtak egymásnak, találtam egy levelet, amelyben érdeklődik Fred Forbath, hogy milyen a kislány, aki megszületett, és amikor kiderült, hogy svéd menlevelet lehet kapni, anyám habozás nélkül írt Forbáth Alfrédnek, aki azonnal megnyugtatta levélben, hogy mindent meg fog tenni, hogy mi ezt megkapjuk. Tudtuk, hogy ez azt jelenti, hogy ő vállalt minket kvázi, három embert, hogyha oda kijutunk, akkor az ő segítségével és az ő költségén élhetünk. Ezt a svédek valóban szigorúan vették, mert ezért nem lehetett arról szó, hogy megkérjük a Forbáthot, hogy még két tucat ember számára küldjön schützpasszt, mert ezt nem tehetné volna meg. Nem vállalhatott fölül, mert az elvesztette volna a dolognak a súlyát, hitelességét.

- Tudod-e, hogy mikor írt az édesanyád a Forbáthnak?

- Emlékezetem szerint nyáron, június-július lehetett.

- 5 -

Emlékszem, hogy többször voltak anyámék a svéd követségen, olyan is volt, hogy engem is elvittek, szóval mindhárman mentünk a schützpasszért. Ennek dátuma szerint ez augusztusban kellett, hogy legyen, de a levelezés az már biztosan előbb kezdődött. Ennyit tudok erről... Bosszant, hogy ennek a fiúnak a neve nem jut eszembe, ugyanis biztos, hogy ő is az életét és a biztonságát köszönhette Wallenbergnek, azáltal, hogy állandóan vele volt, mindenhol magával vitte. Pedig ő duplán vagy triplán veszélyeztetett volt, mert ilyen korú fiatal férfiak itt már nem szaladgáltak. A te listádon is látható, csupa idős ember szerepel. Asszonynevek, családtagok nevei vannak, de ezek a fiúk nagyon kis számban lehettek már akkor. Mert valamilyen módon munkaszolgálatosok voltak.

- Hallottál-e a Zsidótanács munkásságáról akkor? Vagy tudsz-e újságról, ami megjelent?

- Semmit nem hallottam.

- Szüleid soha nem beszéltek róla, és te sem hallottál róla, hogy ők csináltak volna valamit?

- Én nem vonom kétségbe, hogy csináltak sokmindent, de én nem hallottam róla.

- Mit gondolsz, hogyha a Wallenberg nem jön Magyarországra, akkor mi lett volna?

- Akkor egy ember sem menekül meg. A férfiak semmi módon nem menekülnek meg, mert azokat azonnal elvitték volna. Hát a családtagok?... Hát ahogy megmenekültek a gettóban is emberek, megmenekülhettek volna itt-ott, de a férfiak közül senki. A dolog úgy áll, hogy a szomorú az egészben, hogy

- 6 -

a Wallenberg eltűnésével egy ilyen iszonyatos módon zárul az egész dolog. Beszélni nem lehetett róla, és tudod, milyen az emberiség, akiről nem beszélünk, azt aztán el is felejtjük. Itt a tragédia annyiban dupla, hogy egyrészt őt fizikailag feltehetően megsemmisítették, de még azt sem kapta meg, amit jószerevével erkölcsileg meg kellett volna kapnia, a hatóságok viselkedése következtében.

- Abból, amit ma tudsz Wallenbergről, biztos sokat olvastál, láttál, mit gondolsz, miért vitték el? Vagy mi történhetett vele?

- Én változatlanul úgy gondolom, hogy az oroszok vitték el. Nem kellett az oroszoknak olyan nagyon sok ok, hogy valakit elvigyenek. Én ismerek olyan nagyon közeli, fiatal srácot, aki megúsza a munkaszolgálatot, aztán az utcáról elvitték az oroszok, és onnan aztán sose jött vissza. Zsidó gyerek volt.

- És biztos, hogy az oroszok vitték el?

- Biztos. A szülei nyomon követték, amíg lehetett, még azt is tudta az apja, hogy hol halt meg. Valahol Budapest és Moszkva közötti úton. Már olyan állapotban volt a munkaszolgálat után, hogy még egy ilyen "kalandot" már nem viselt el. Szóval az oroszok eszetlenül sok embert elhurcoltak, nekem ^{Wallenberg} ~~valahogy~~ az az érzésem, hogy az ő elhurcolása valamilyen magánakció lehetett. Csak az, hogy utána nem nyilatkoztak, az nekik kényelmesebb volt.

- Mit értesz az alatt, hogy magánakció?

- Hát itt cirkáltak oroszok az egész országban. Az, hogy ők megállítottak egy kocsit Budapest és Debrecen között, mert hiszen akkor tűnt el, mikor ő Debrecenbe ment volna az

- 7 -

új magyar kormány megalakulásának a székhelyére, de az, hogy az oroszok kit szállítottak le, mikor lőttek, azt nem feltétlenül a főparancsnokság döntötte el. Én analógiásan gondolkodom, mert hát itt voltak az oroszok a kerületben. Emlékszem, ide hamarabb jöttek be, mint egyéb kerületekbe, hiszen a Margit-híd ősszel felrobbant, tehát ezt a kerületet nem védtek a németek. Nem volt visszavonulási útjuk.

- Erről nem tudtam.

- Nem? Hát azért nem voltak itt olyan szétlőtt házak, egyéb kerületekben, mert a Margit-híd műszaki hiba folytán robbant fel ősszel.

- Nem a németek robbantották fel?

- Nem, dehogy! A németeknek ez halálosan nagy baj volt.

- Milyen műszaki hiba lehetett?

- Aláaknázott volt a híd, előfordulhatott. Rajta voltak a villamosok, a járművek, emberek.

- Ez karácsonykor volt, nem?

- Hamarabb. Én iskolából jöttem, éppen átértem a hídn. Tehát ezt a kerületet nem lehetett tartani, védeni, mert nem volt hová visszavonulni. És akkor itt voltak az oroszok amikor még a város többi részében harcok voltak. Az oroszok éjtszaka betörték, a kaput kitörték, nappal is bejöttek sokszor, nőket kerestek, fegyvert kerestek. Ha az ember ezt a parancsnokságnak jelentette, akkor elvileg ezeket megbüntették. Majd bevezették ezekben a házakban azt a szokást, anyád talán emlékszik erre, s az oroszok felszólítására a magyar hatóságokon keresztül figyelmeztették a lakosságot, hogyha orosz katonák bejönnek - mindenütt ki volt téve egy vasdarab, egy

- 8 -

gongszerűség, akkor el kell kezdeni kolompolni, mármint a lakóknak. És akkor jön az őrjárat, és ezeket elviszik.

- Akik rabolni vagy egyébért jönnek?

- Igen. Erre csak azt mondom neked, hogy egy hadseregnek a vezető rétege nem feltétlenül tudja megregulázni minden részét a hadseregnek. Én könnyen el tudom képzelni, hogy a Wallenberg megállítása vagy letartóztatása, elvitele nem történt központi utasításra. Mert azt nehezen tudom elképzelni, hogy öt személy szerint valami miatt üldözték volna itt. A véleményem az egész társaságról egészen egyértelmű, de más gondjuk volt. Hogy kémeket kerestek, igen. De hogy Wallenberget személy szerint nem akarták elfogni, ez számomra világos. Én egész egyszerűen úgy képelem, hogy egyszerűbb volt utána letagaadni. Mert azért az világbotrány lett volna, ha ők pár hónappal később azt mondják, hogy bocsánatot kérünk. Annyi mindenki tűnt el, annyi mindent hazudtak le, mert ez volt az egyszerűbb.

- És miért mondták évekig, hogy fogalmuk sincs róla?

- Hát ez hozzátartozik. Mert ha fogalmuk van, mi történt, akkor miért nem küldték azonnal vissza? Pokol, hogy ott mi volt, most kezdik ők is tudni, hogy hány százezer ember pusztult el ott a saját embereikből, mit érdekelte őket, számukra végülis Európa az ellenség volt. Én nem tartom a dolgot rejtélyesnek. Tragikusnak tartom. Az egy másik kérdés, hogy miért nem volt szabad róla beszélni?

- Miért tűnt el a szobor? A Szent István parki szobor, és miért nem volt szabad beszélni róla?

- Mert a kommunista párt számára természetesen ez a kérdés tabu volt. Hát az oroszok voltak a bűnösök, tehát

olyasmit, megindítani egy asszociációs sort. Itt van egy szobor. Ki ez, mit csinált, hová lett. Mondjuk azok számára, akik akkor még nem éltek, vagy nem tudtak semmiről. Ennél sokkal olyanabb dolgok is történtek, nem mintha minimalizálni akarnám ennek a jelentőségét.

- Ezzel is föl hívták a figyelmet.

- Nem, mert erről, mint a boszorkányokról beszélni, akik nincsenek, nem lehetett. Egyébként nem a Szent István parkban volt, a Belvárosban volt.

- Nem, a Szent István parkban volt a szobor.

- Akkor én tudom rosszul. Ha Wallenberg sínylődött szovjet börtönökben, akkor ahhoz viszonyítva a dolognak ez a része, hogy még beszélni sem szabadott róla, az tulajdonképpen már csak irodalmi, vagy történelmi jelentőségű, nem egészen egzisztenciális jelentőségű. De a képhez hozzátartozik, hogy még az emlékérről sem volt szabad tudomást venni.

- S hogy érzékelted te például, hogy nem szabad róla beszélni? Hogy ez tabu, ez valami, amihez nem nyúlunk.

- Már bocsáss meg, ez egy olyan kérdés, amelyet csak olyasvalaki tehet föl, aki nem élt itt.

- Ez olyanoknak van. Én itt éltem, megéltem, de...

- Az ember úgy élt, hogy minden szava cenzurázva volt.

Bizonyos önfenntartási ösztönből kifolyólag az első cenzor saját maga volt. És aztán mit akarsz, ha nincs kivel beszélni? Ez a mechanizmus borzasztó egyszerű. Hát ha valaki írt volna egy cikket egy újságban, azt soha le nem közlik. Az illető viszont esetleg eltűnik. Egy diktatórikus rendszernek nem kell megmagyarázni, hogy mit miért tett. A gyalázat, hogy azok, akik esetleg neki köszönhetik az életüket, utána simán átléptek

- 10 -

egy olyan rendszer szolgálatába, amely rendszer ezt a tényt nem vette tudomásul. Hát ez az emberi gerinctelenségnek egy olyan kirívó példája, hogy párját ritkítja. Mert a többiek, mondja, hogy itthon emlegettük, sok helyen emlegették, nem volt ok, amiért ne emlegettük volna, tekintettel arra, hogy nem voltunk a rendszernek semmiféle módon privilegizáltjai, tehát még nem is volt tudathasadásunk, hogy olyanról beszéljünk, ami tulajdonképpen nincs. Na de hát a többiek? Én arra lettem volna kíváncsi, hogy az akkor fentlévők közül hány volt esetleg ott a József-városi pályaudvaron a vagonokban?

- Ezt nem tudom, de talán ki lehetne deríteni. De biztos, hogy volt.

- Ebben nem tudok neked segíteni, mert én egy pár emberről ugyan tudok, akiket apám ismert, de az egy sem került pozícióba.

- És nem adta ki őket, ez természetes.

- Egyrészt azok nem voltak akkor sem olyanok, akikről el lehetett képzelni, hogy majd pár év múlva államtitkárok lesznek. Ezek apám tényleges jóbarátai voltak, az én barátnőm édesapja dr. Lénárt Egonnak meg sajnos vatikáni schützpassza volt, de ő nem is került vissza. De hogy kik kerültek ki a Wallenberg jóvoltából, azt tényleg nem tudom megmondani, csak azt a néhány embert, aki a baráti körhöz tartozott.

- Van egy lista, körülbelül 4-5 ezer emberről Svédországban, akiknek volt schützpassza, amivel nagyon alaposan írt egy listát, és elküldte a svéd külügyminisztériumba. Ez a lista megvan.

- Ez nem volna egy érdektelen teszt, hogy ezek közül hányan nem beszéltek többé Wallenbergről a következő években, mert

- 11 -

nem volt összeegyeztethető politikai és társadalmi karrierjükkel. De nem tudom. Én most csak játszom a gondolatokkal. Nem tudom ténylegesen, dehát nincs kizárva.

- Nem elképzelhetetlen...

- Egyáltalán nem.

- Te nézted ezt a listát, hogy kik voltak a legközelebbi dolgozói, akkor ráismertél egy névre, vagy egy családra.

- Igen, a Telcs családra, ezen családnak már nem élő generációja, mondjuk meglehetősen ismert Magyarországon, mert kiváló szobrász volt, a szülőket én nem ismertem, ellenben a fiam egy 10-15 évvel ezelőtt jóban volt a harmadik generációval... Fogalmam nincs, hogy a szülők élnek-e, nincs kizárva, mert velem egykorúak. A fiú, talán akinek szintén Ede a keresztneve, mert a nagypapa után itt az Ede név tradicionálissá vált, de a fiút azt hiszem, mégsem úgy hívják, az feltevéseim szerint itt van. Bár, hát hogy az utóbbi években ki ment el, azt nem tudom, és ők nem maradtak jóbarátok.

- Mielőtt befejezzük, tudnál mondani valamit azokról az évekről, ami megelőzte ezt az időszakot? Mikor születted, és hogy nőttél föl, minek lettél nevelve, milyen iskolába jártál?

- Nem tudom, hogy mennyire illik bele a te koncepciódba, a fiammal egyébként erről nagyon sokat beszélünk, akit egyrészt minden érdekel, ami a régi polgári világban volt, mérhetetlenül vonzódik ahhoz a társadalomhoz, amelyet ő már tulajdonképpen nem ismer, a kérdés viszont, ami közöttünk gyakran fölmerül vitatémaként, az a zsidóság. A fiam félzsidó. Az apja nem az. Az apja csak filozsemita.

- 12 -

- De tudod, hogy az anyák számítanak ilyen esetben.

- Igen, tudom. De ami számára eléggé érdekes, és nem egészen érthető, az az, hogy olyan családba született bele, amelyben már semmiféle zsidó tradíció nem létezett. Amikor az apám anyámat elvette, akkor ő már református volt. Az anyai családom nem. És akkor apám megkérdezte a nagyapámtól, hogy térjen-e vissza a zsidó vallásra, mire a nagyapám azt mondta, édes fiam, a vallás nem átjáróház. Nem látom ennek semmi értelmét, nem beszélve arról, hogy az én ideálom az asszimilálódás volna.

- Ez mikor volt?

- 1924-ben. Tehát a zsidó identitás kérdése az én gyermekkoromban egyszerűen nem merült föl. Fölmerült a téma Hitler kezdetétől kezdve, de hát akkor én még elég kicsi voltam.

- Te hányban születted?

- 1927-ben születtem. Tehát 33-34-ben az én eszmélkedésem még nem terjedt az ország határain kívül. Én viszont elég komoly formában reformátusnak nevelődtem, református gimnáziumba is jártam.

- Ti tartottátok a keresztény ünnepeket és jártatok templomba?

- A reformátusok nem tartanak keresztény ünnepet.

- Dehát a karácsony?

- Természetesen, a karácsonyt, a húsvétot persze. Én jártam templomba, konfirmáltam, sőt anyám is jött velem sokszor templomba, meg a nagyanyám is amíg jól hallott, nekem nagyon fontos volt a reformátusságom, meg kell mondjam, hogy ez lehetséges volt a református leánygimnáziumban, amely

- 13 -

44-ben úgy védte a zsidó származású tanulóit, hogy akik érettségizni mentek 44-ben, azokról az igazgató sajátkezűleg vette le a portán a sárga csillagot, mondván, hogy itt ilyesmit nem hordasz. Az évvárónk egy nappal a sárga csillag bevezetése előtt volt, külön belső rendelet következtében minden egyéb iskolában az után. Ez április volt.

- Miután a németek bejöttek.

- Igen. Tehát én olyan közegben nőttem föl, amely tényleg azt kell mondjam, a legnemesebb európai tradíció volt, nem a családi közegemre gondolok, mert az a normál, közép-európai polgári családi közeg volt, mint amilyen a tiéd is volt. Nekem egyetlen egy dologban volt szerencsém hozzád képest, hogy én idősebb vagyok, mint te, következésképp én abból a nyugodt, kulturált életből még azért valamit tapasztaltam. Te, igen jól emlékszem újszülött korodra, te már abból természetesen semmit nem tapasztaltál, mert akkor itt már bőven ostrom, meg bombázás volt. Tehát ha én valamit valóban siratok, ez a Bécs, Budapest, Prága, még esetleg Zágráb, három vagy négyszögben megvalósult soha vissza nem térő kulturális közeg, amelyben a kultúra nem külön tanult valami volt, hanem ahogy lélegzett az ember, úgy élte a kultúrát is. Egy rendkívül lojális zsidó polgárság soraiban, amely valóban magyarnak akarta magát érezni. Hát tudod, a vitézségek voltak...

- A báróságok, a kitüntetétségek.

- Igen. Tehát azért olyan iszonytatóan igazságtalan ez az antiszemita magyar nép, ennél csak a németek voltak igazságtalanabbak, mert a német zsidók aztán száz százalékosan németnek érezték magukat.

- Mivel foglalkoztak a szüleid?

- 14 -

- Anyám világéletében nyelvtanár volt.

- Hány nyelven tanított?

- Három nyelven: német, francia és olaszt. Az olasz anyanyelve volt, tekintve, hogy a megboldogult osztrák-magyar monarchia határain belül ő Fiumében született és a mai Rijekában járt iskolába, és ez akkor olasz város volt. Apám pedig az egyetlen magyar vas- és acélipari részvénytársaságnak volt a tisztviselője.

- Melyiknek?

- A rimamurányi vasműnek.

- Mikor érezted te először, hogy az otthoni protestáns identitás, és az ami kívül van, zsidóüldözés rád is vonatkozik?

- Hát harminchét tájban. Amikor a gimnáziumba kerültem, akkor azért ott már voltak fasisztoid elemek. Ádám által Izraelben forgatott és főleg beszélgetésekből álló filmben valaki mond egy igen okosat...

- Miből csinált filmet?

- Volt nyáron a Makabia, ez a zsidó olimpiász, és Ádám egy kis stábbal tulajdonképpen nem a sporteseményt akarta megörökíteni, arra nem is kapott engedélyt, hanem a résztvevőket kérdezte ki éppen az identitástudatuk felől, mert őt ez izgatja. Ott először voltak most oroszok, magyarok, a kanadaiak nem először, de őt az érdekelte, hogy aki idejön, az most minek érzi magát? Orosznak vagy zsidónak? És ebből egy 55 percen át tartó nagyon érdekes beszélgetéstömeg alakult ki, és ott mondja valaki igen okosan, hogy az antiszemitizmus az nem a zsidók dolga, hanem másoké. Azért jutott most eszembe, mert nyilván bizonyos érzékenység is

kell hozzá, talán egy kicsit hisztérikus érzékenység is, hogy az ember mindenütt antiszemitizmust szimatoljon. Ez a kérdés itt most megint, mint tudod, rendkívül aktuális. Nyilván lehetett az antiszemitizmus miatt örjöngeni a harmincas évek végén is, de nem örjöngtek. Nem hallottam soha sem páni félelmet, sem halálos fölháborodást. A szüleimnek meglehetősen vegyes társasága volt, zsidók és nem zsidók. Hát világos, hogy csak azok tartozhattak a társaságba, akik ab ovo nem voltak antiszemiták, tehát azt lehet mondani, hogy nem érintkezett az ember ebben a nagyon fészekutánzó gyermekkorban, hanem az iskolában akkor nem érintkezett az antiszemitizmussal. Tudod jól, hogy ebben a kerületben, aki kereskedő volt, az nagyon jól tudta, hogy ő jószerevével zsidó polgári háztartásokat szolgál ki. Emlékszem a házban élő német suszterra, akiről kiderült egyébként, hogy komoly szociáldemokrata, s itt a kapu mellett lévő üzlethelyiségében három embert bujtatott, zsidót, egész idő alatt. Egy vakfallal elválasztott helyiségben három ember ücsörgött, egész 44-ben. Ezt csak arra mondom neked, hogy más kerületekben voltak kiírva, hogy zsidóknak tilos, bár ez Budapesten nem nagyon volt, ez az igazság. Egy-két étterem volt, ahová a zsidóknak nem volt szabad bemenni, de többnyire nem kellett feltétlenül érezni a megkülönböztetést. Biztosan szerencsém volt, hogy apám, mivel nem esett az első zsidótörvények hatálya alá, nem lett állástalan. Tehát az ember kiváltképp a gyerek önző, arról vesz tudomást, ami a bőrére megy. Minket ez nem érintett, emiatt. Biztosan a szüleim is önzők voltak, bár meg kell mondjam, hogy akiket kitettek az állásukból abban az időben, 38-ban, tehát az első zsidótörvénynél, többé-

kevésbé elhelyezkedtek. Arra pontosan emlékszem, hogy masz-szív munkanélküliség zsidók között nem volt, ha másért nem, mert létezett a tőzsde. A tőzsdén mindenki dolgozhatott, ott nem volt megkülönböztetés, a zsidókat egyébként mindig azzal vádolták, hogy tőzsdéznek. Valóban sokan tőzsdéztek, apám nem, de a fivére, aki elpusztult munkaszolgálatban, és aki nem volt kitérve, az már a 38-as törvények hatálya alá esett, kiváltképp mert kereskedelmi bankban dolgozott, ahol nagyon szigorú volt a szűrés. De nem voltak anyagi nehézségeik, mert ő jó érzékkel megáldott pénzember lévén, tudott dolgozni. Ezt azért mondom neked, mert nem ez volt a katasztrófa, hogy a zsidó törvény által érintettek elvesztették az állásukat, mert azért dolgoztak. Szemben a huszas évek végén és a harmincas évek elején fellépő iszonyatos munkanélküliséggel, amely az értelmiséget érintette, általában a diplomásokat, az emberek tényleg utcát söpörtek. Magyarázatképp mondom én neked, hogy ezért nem konfrontálódtam én hamarabb ezekkel a kérdésekkel. A mi házunkban pedig, sem a gimnáziumban nem türtek fasisztoid, vagy nyilas megnyilvánulásokat. Akik állami iskolába jártak, azoknak a gimnáziumi éveit már valóban megkeserítette az antiszemitizmus. Ezért vagyok nagyon boldog, hogy visszaállítják az egyházi iskolákat, mert ha csak egy kicsit is saját tradícióik szerint fogják folytatni a dolgokat, akkor az egy európai szintű és szellemű dolog lesz.

- Mi a vitád az Ádámmal? Miről szoktatok beszélgetni?

- Ádám nem érti, ő viccesen azt szokta mondani, ő egyetlen komoly antiszemitát ismer, s az az anyja. Nem érti, nem

- 17 -

világos neki, hogy mi volt ez az asszimilálódni akarás?

- Ő nem akar asszimilálódni?

- Mikor ő Izraelből visszajött, és nagyon lelkes volt az egyik oldalon, egyetlen egy dologtól nagyon ideges lett, hogy miután a stábben ő volt az egyetlen, aki több nyelven beszélt, mindig őt faggatták, szüntelenül, a legkülönbözőbb helyeken és emberek, hogy ki zsidó a stábból, ki nem zsidó, szóval azt mondja, hogy ha valami visszatartaná őt attól, hogy odamenjen, az az, hogy ezt sem nagyon bírja, a másik oldalnak ezt a me-revségét. Nekem számára van egy elrettentő példám, létezik Angliában egy Georg Steiner nevű irodalmár, író, aki egy kongresszus alkalmából itt volt, ahol én is működtem, mert Lukács György érdekelte, tehát erősen balos az illető, Cambrid-geben professzor, s mikor Ádám meg én kint voltunk Angliában, akkor meghívott bennünket, eredetileg két napra. A két napból másfél nap lett, és voltaképpen kitette a szűrőmet. Itt a bu-dapesti kongresszuson igen jóba voltunk, sokat beszélgettünk, csináltam vele egy interjút. A közép-európai kultúra volt az, ami közelhozott minket egymáshoz, mert én eléggé érzékeny va-gyok arra, aki hoz magával közép-európai kultúrát, amit én egy abszolút ideális kulturának tartok, mert hiszen állandóan kénytelen volt mindenhez érteni, oroszhoz, franciához, és más-hoz.

- És ez tolerancia.

- Tolerancia és érdeklődés és bizonyos értelemben sze-rénység. Tudomásul kell venni, hogy a nagy "dobások" talán nem Közép-Európában történtek, de a legérzékenyebb felvevő közönség Közép-Európában élt mindigis. Lényeg az, hogy meg-

- 18 -

érkeztünk Cambridgebe, az Ádám elment a gyerekeivel várost nézni, én meg elkezdtem vele beszélgetni. S első beszélgetésünk folyamán sajnálatos módon kiderült, hogy az Ádám édesapja nem zsidó. Úgy derült ki a dolog, hogy azt mesélte nekem, hogy a fia és a lánya - három gyereke volt egyébként - már serdülőkorban vannak, és legsürgősebben elküldi őket Amerikába, New Yorkba, mert a fia éppen most kezdett udvarolgatni egy professzor kislányának, és nincs biztosítva, hogy akinek udvarol, az zsidó lesz. Ez csak New Yorkban biztosított, mert ott igen zárt a zsidó közösség. Elképedtem, és akkor vallottam be neki, hogy Rozgonyi Iván nem zsidó. Én ritkán éltem meg jelenetet, becsmérlő szavakat, de ott kaptam. Olyan terminológiával, amelyet én nem tolerálok. Ugyanis hogya mi rosszul viseljük Magyarországon és Európában a fajelméletet, a tiszta árja fajt, a szittya vért és egyebeket, akkor nekem ne mondja Georg Steiner azt a mondatot, hogy ezt a vért, a mienket felhígítani halálos bűn.

- Ez korlát volt.

- Hát Georg Steinerről ezt mondani nem lehet, mert a világ ma egyik legfenomálisabb agya. Tehát mi történik? Az történik sajnos, hogy az intolerancia a zsidók között is dívik. Ha nekem azt mesélik, hogy Izraelben is van intolerancia, mert a keleti és nyugati zsidók nem esnek ugyanazon elbírálás alá, akkor azt mondom, hogy nyilván bizonyos gyermekbetegségeken minden népnek át kell menni. De hogy egy gondolkodó ember képes legyen ilyen gusztustalan, elcsépelt, fasiszta kifejezést a visszájára fordítani, és vérről beszélni, hát ettől bevallom, hogy rosszul lettem, de ez még hagyján, de másnap reggel

megmondta, hogy ezek után sajnos, nem nyújt nekünk tovább semmit. Illetve ez már majdnem délben volt, az udvariasságnak azért ő eleget tett, és én hálás vagyok azért neki, mert a várost csak megnéztük, de ez nem változtat azon a tényen, hogy én ezt is rosszul viselem, meg kell, hogy mondjam. Visszatérve Ádámra, mert hát az volt a kérdésed, én ezt szoktam neki emlegetni vitáinkban. Én nem vagyok büszke arra, hogy zsidó vagyok, és ezt ő nem érti. Ő sem büszke, hát mire, az 50 százalékra legyen büszke? Más kérdés, hogy az ember büszke arra, a családi intelligencia-szintre, és egy faji intelligencia-szintre. Anyám szokta mondani, akinek nagyon vegyes tanítványi köre volt, hogy majdnem minden zsidó gyerek nagyszerű nyelvtelhetséggel rendelkezik. Ha viszont egy zsidó buta, az valami elviselhetetlen. Nem kétséges, hogy a zsidók valamilyen módon egy igen magasrendű intelligencia szinttel élnek néhány évezred óta a világon, azonkívül igen magas rendű vallási rendszert találtak ki, mert azért lássuk be, a görög mitológia gyönyörű, de az egyisten-hit a gondolkodás szintjén magasabbrendű. Hamarabb jutottak el oda, mint egyéb népek. De bevallom neked, hogy én már az egész kérdéstől rosszul vagyok. Mint ahogy ha valami miatt szeretnék száz év múlva élni, az az, hogy egyesült Európa legyen. Én nem nagyon bírom a nacionalizmust, népiséget és egyebeket semmilyen formában. Sem ha az írek csinálják, sem ha a magyarok, sem ha a zsidók csinálják, nem szeretem. Valami szintézis lebeg az én szemem előtt.

- Mozaik az én szemem előtt.

- Ez ugyanaz.

- Nem, mert az én számomra az egyesült Európa annyit jelent, hogy az egész európai népség toleranciával van minden-

- 20 -

fajta csoport előtt. Nem az, hogy összekeveredik.

- Nézd, keveredni talán azért nem kéne, mert a kulturális tradíciók értékesek. Arról szó sincs, hogy azokat el kellene felejtetni, de ugyanakkor eljutunk a mai világpolitikai, európai-kép legnagyobb problémájához. Itt van a román-magyar kérdés, meg egyébek. Nagyon helytelennek tartom, hogy a magyar parlamentben, most, hogy nemzetiségi képviselők is lesznek, cigányok, zsidók meg egyébek. Hát én ettől megint rosszul lettem.

- A mamám is. Én nem.

- Judit, te ezt nem érted. Mert mi olyan családokból származunk, akik asszimilálódni akartak. Itt egyszerű generációs különbség van köztünk.

- Akkor hogy létezik, én nem tudom, hogy az Ádámnak mi a véleménye erről, de én, aki szintén egy ilyen családból származom, másképp látom, azon kívül, hogy nem itt élek.

- Menjünk tovább. Haragszunk a románokra, mert azok nem engedik a magyar iskolákat, meg nem engedik a magyar egyetemeket. Beszélgettem egy francia barátommal, aki itt él, és ez neki sem tetszik. Ugyanis a nemzetiségek valahol egy különálló entitás, egy retrográd jelenség. Ha a franciák megengedték volna, hogy a bretonok bretonul beszéljenek, akkor ugyanazt meg kellett volna engedni Dél-Franciaországban, és máshol, és soha nem jött volna létre Franciaország.

- De ha abból indulunk ki, hogy éppen a zsidóknak van nagyon sokfelé egy kettős identitásuk, ez nem annyit jelent, hogy én jiddisül akarok beszélni, vagy héberül, de meg akarom tartani azokat a kulturális tradíciókat, azt a tradíciót,

mert miért vannak a Nobel-díjasok ennyien? Mert van egy könyv-tradíció, egy tanulás-tradíció, egy vita-tradíció. A Talmud magyarázata semmi más, mint különbözőképpen megbeszélni azt, én így látom, te úgy látod, ami az agyat nagyon csiszolja.

- Ehhez nem kell parlamenti képviselő.

- Egy pillanat. Ehhez kell. Mert ugyanakkor én meg akarom engedni, hogy a cigányok románul beszéljenek. Hogy büszkék legyenek arra, hogy ők cigányok, és ne csak elfogadott csoport legyen. Ugyanúgy a németek, a szlávok, és mindenkinek meg legyen a maga lehetősége és joga arra, hogy az legyen, aki. Most ahhoz, hogy ők bele tudjanak kerülni egy nemzeti államba, egyetemi végzettséggel, ott kettős identitásnak kell lenni. Ott kell tudni magyarul, kell tudni dolgozni ugyanabban a közegben, de ez nem azt jelenti, hogy az embernek át kell változnia. Én így látom.

- Nézd, a cigány, a német és a zsidó kérdés azért nem hozható egy nevezőre, mert nincs cigány ország.

- Hát most már van Izrael, de eddig nem volt.

- Per pillanat én még nem is nevezném feltétlenül antiszemitának azt az országot, hogy gyakorlatban antiszemita, az egy más kérdés, de ki nem az gyakorlatban? Még Kanadában is van antiszemitizmus, sajnos. Pedig az a világ legliberálisabb állama.

- Sőt, még Svédországban is van. Pedig az ember nem hinné.

- Ez egy vírus.

- De ez egy szemléleti vírus.

- Egy egy olyan vírus, mint a számítógépekben.

- De abban a pillanatban, ha én toleráns vagyok egy másik felé, és az toleráns felém, akkor már nincs vírus. Minden személynek meg van engedve, válasszon, hogy én ki vagyok, nem a magyarok

- 22 -

fognak nekem választani, hogy én ki vagyok, én akarom eldönteni, hogy ki vagyok.

- Gondold csak végig. Franciaországban most iszonyú probléma az egyre növekvő számú mohamedán.

- Ez most már Svédországban is lassan így van, több száz-ezren vannak.

- Nem tudom, hogy Svédországban mit csinálnak, Dél-Franciaországban nem tudom, hány óránként előveszik az imaszönyeget, azt hiszem hat óránként, legyen az a hivatalban, a gyárban, az utcán. Gondold el csak azt, ha valaki konzekvensen zsidó, akkor már péntektől nem dolgozik. Egy országban borzasztó nehéz olyan toleránsnak lenni, hogy azokat a dolgokat, amelyek nem otthon, a négy fal között, vagy akár a vallás-órán történnek és hangzenak el, a dolog ott kezd nehezzé válni, hogyha ez egy ország normális életével nem fér össze. Én megértem, hogy a franciák örjöngenek, pedig a franciák - most eltekintve a szörnyű jobboldali tendenciától, - elég jámboran viselik az ő faji problémáikat, inkább nevetnek rajtuk egy kicsit. De abban a pillanatban, hogy a lányok csadorban kezdenek iskolába járni, felháborodnak.

- Erről volt egy nagy vita, végülis eldöntötték, hogy szabad nekik. Merthogy ez az ő privát dolguk.

- És gondold, hogy azoknak a lányoknak jó?

- Talán igen. Talán az a jó, és talán az nem jó, hogy nekik nem szabad abban járni.

- Ezeknek a dolgoknak jobb volna eltűnniük már a világból.

- Miért? Hát ez nem zavar senkit, hogy csadorban járnak.

- A csador egy icipici része az egész mohamedán vallási

rendszernek, nem tudom, olvastad-e Khomeini Zöld könyvét?

- 23 -

- Nem.

- No, én olvastam.

- Milyen nyelven, angolul, franciául olvastad?

- Nem, itt Pesten közkezen járt. Ugyanis ebből elrettentő példát kapsz arról, hogy mit jelent egy fundamentalista vallás.

- Ez egy fanatikus fundamentalista iszlám.

- Igen, de ha mondjuk a csador az azzal is jár - ez el-
visz egy kicsit erről a területről -, hogy orvos nőt nem ke-
zelhet. Szülésnél férfi orvos nem lehet jelen, stb, stb. Kit
kell kiírtani, szép fölscrolás, az ateistát, a kommunistát, a
kapitalistát, a zsidót, az újságíró, a régészt, és így tovább.
Ez olyan zárványokat kreál egy nemzetben belül, amely zárványok
meggyőződéseim szerint a bezártaknak sem jó feltétlenül, mert
ha mit ad Isten, az a nők mégsem egy zsidó lányt akar el-
venni... Mégiscsak, ha valaki el akar menni innen, mert semmi
módon nem érzi magát homogén közegben, és zsidónak érzi magát,
ma módja van elmenni Izraelbe. Ott eldöntheti, hogy ortodox
lesz-e, vagy neológ. A cigányokkal nem egészen ez a helyzet:
1./ nem szabadna egy kalap alá venni a cigányokat és a zsidó-
kat, vagy németeket, ez az, amit kihagysz a számításodból, és
Isten látja lelkemet, én nem vagyok cigányellenes, én csak a
tényeket mondom neked. A cigányokat munkára szoktatni nagyon
nehéz, nekem van egy tanítványom, egy orvosnő, aki sokáig
hygiénikus orvos, sokáig Szolnokon élt, ott rengeteg a cigány.
Ő is olyan liberális, és olyan tág, hogy el nem tudom neked
mondani. Ő azt mondja, ember el nem tudja képzelni, ne lássa,
hogy hogy élnek, és micsoda rettenetes nehézségbe ütközik min-
den szándék, hogy ott hygiéniát vigyenek az életükbe. Ugyan-
akkor abban a házban, ahol ő lakott, egy emelettel lejjebb

- 24 -

volt egy asszimilálódott cigánycsalád, akik olyan tiszták voltak, hogy hihetetlen. Lehet, hogy ők otthon a maguk nyelvén beszéltek.

- Akkor ez már nem asszimilálódott.

- Nem azt mondom, de elvileg el tudom képzelni. De ugyanakkor föladtak, engedtek ők is.

- Ezt kell megtalálni, hogy mit megtartani és mit feladni?

- Amit az ember a kulturális tradícióiból megtart, sőt hirdet, az rendben van. Azoknak a kulturális tradícióknak persze harmonizálni kéne azokkal, amelyekben őket megtartották. Így történetesen a zsidó kulturális tradíciók, nehezen választhatók el Közép-Európában a német, a magyar és a cseh kulturális tradícióktól. Hát azért Kaffkát nem lehet zsidó írónak mondani.

- Nem csak zsidó írónak, mert ő egy kulturkörhöz tartozik, amelyik a német nyelvű cseh-zsidó író.

- Jó. Bruno Walter, aki a világ egyik legnagyobb dirigense, elsősorban Mozart-műveket dirigál, és ő nem zsidóul dirigálja Mozartot. Szóval ennek valahol meg kellene szünnie. De ez az én egyéni véleményem, te most ezt kérdezted. Az Ádám azt mondta, hogy ő be akar lépni a zsidó kulturális egyesületbe. Kérdeztem tőle, mi a bánatnak? Te nem tudod, mi az a zsidó kultúra. Fogalmad nincs, mert nem részesültél benne, és ma már ez nincs. Mit akarsz te ott csinálni? Ő karatézni akarja megtanítani a zsidó gyerekeket, hogy tudjanak védekezni. Mondtam, ez helyes, de én nem hiszem, hogy ezért ez lenne az útja, én ellene vagyok, s egyébként kérdezd meg az apádat. Én nagyon jóba vagyok az Ádám édesapjával, de én nem szóltam neki előre. Nos,

- 25 -

Ádám megkérdezte az édesapját, hogy a mami azt mondja, hogy nem. Na mit szólt Rozgonyi Iván? Lépj be fiam, mert ha okos emberekkel akarsz találkozni, akkor úgyis csak ott vannak ilyenek.

- Szóval belépett?

- Nem lépett be.

- Köszönöm Éva, itt ezzel megállunk, jó?

- Igen.